

УДК 371. 334-057.57:17022(477.43)

DOI: 10.31651/2413-8142-2023-29-Markova-Matvieiev-Kotsiuk

Svitlana Markova

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Research Department, Professor of the Department of Social and Humanitarian Training of the Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-2688>
e-mail: markova1914@ukr.net

Andriy Matvieiev

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-president of the Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1058-1154>
e-mail: andrm1971@gmail.com

Volodymyr Kotsiuk

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Social and Humanitarian Training of the Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-9372>
e-mail: volodymyrkotsyuk@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Markova, S., Matvieiev, A. & Kotsiuk, V. (2023). Educational-cooperative discourse of Khmelnytskyi region: returned names of Ukrainian intelligentsia. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 29, 137-143. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2023-29-Markova-Matvieiev-Kotsiuk

**EDUCATIONAL-COOPERATIVE DISCOURSE OF KHMELNYTSKYI REGION:
RETURNED NAMES OF UKRAINIAN INTELLIGENTIA**

Abstract. *The purpose of the research is to show the latent components of the founding of the Kamianets-Podilskyi Cooperative Technical School in 1922, based on the analysis of historical material about the formation of the educational system in Soviet Ukraine, to trace the direction of changes in the views and beliefs of the first head of the Cooperative Technical School.*

Conclusions. *The founding of the Kamianets-Podilsky Cooperative Technical School and the teaching activities of professional teachers whose biographies were typical of the Podillia intelligentsia at that time allow us to talk about the cooperative intelligentsia and its localization in the city of Kamianets-Podilskyi. The charter of the Cooperative Technical School provided for the "subscription" of books, textbooks, and magazines abroad - teachers sought to know and implement European assets in the field of education and cooperation. In 1922, the Bolshevik anti-religious campaign did not affect the "Christmas and Easter breaks" in the academic year. The teaching staff, in particular I. Florynskyi, M. Hozhenko, P. Yurkevych, L. Borytskyi, A. Hulevych, were pro-Ukrainian and were not members of the Communist Party. I. Florynskyi believed that the activity of the Cooperative Technical School is important for Podillia and the cooperative movement. It has been confirmed that I. Florynskyi was the father of the well-known Podil poet A. Smotrych, in emigration they remained pro-Ukrainian and believed in Ukraine.*

Keywords: *Ukrainian People's Republic, Ukrainian consumer cooperation, cooperative intelligentsia, Soviet Ukraine, Kamianets-Podilskyi cooperative technical school, "Petliurivtsi".*

Світлана Маркова

*доктор історичних наук, доцент,
керівник відділу наукової роботи, професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, м. Хмельницький Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-2688>
e-mail: markova1914@ukr.net*

Андрій Матвєєв

*кандидат історичних наук, доцент, віце-президент
Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту,
м. Хмельницький Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1058-1154>
e-mail: andrm1971@gmail.com*

Володимир Коцюк

кандидат історичних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарної

Бібліографічний опис для цитування: Маркова С., Матвеев А., Коцюк В. Освітньо-кооперативний дискурс Хмельниччини: повернені імена української інтелігенції. *Український селянин*. 2023. Вип. 29. С. 137-143. doi: 10.31651/2413-8142-2023-29-Markova-Matvieiev-Kotsiuk

ОСВІТНЬО-КООПЕРАТИВНИЙ ДИСКУРС ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: ПОВЕРНЕНІ ІМЕНА УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Анотація. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу історичного матеріалу про становлення освітньо-виховної системи в радянській Україні показати латентні складові фінансування Кам'янець-Подільського кооперативного технікуму в 1922 р., простежити напрям змін у поглядах та переконаннях першого очільника Кооперативного технікуму.

Висновки. Фіндування Кам'янець-Подільського кооперативного технікуму і викладацька діяльність професійних педагогів, біографії яких були типовими для тогочасної інтелігенції Поділля дозволяють говорити про кооперативну інтелігенцію та її локалізацію в місті Кам'янець-Подільський. Статутом Кооперативного технікуму було передбачено «виписування» книг, підручників, журналів за кордоном – викладачі прагнули знати та впроваджувати європейські надбання у сфері освіти та кооперації. В 1922 р. більшовицька антирелігійна кампанія не вплинула на «перерви на Різдво та Великдень» в навчальному році. Викладацький склад, зокрема І. Флоринський, М. Гоженко, П. Юркевич, Л. Борицький, А. Гулевич були проукраїнськими й не були членами комуністичної партії. І. Флоринський вважав, що діяльність Кооперативного технікуму є важливою для Поділля та кооперативного руху. Підтверджено, що І. Флоринський був батьком знаного подільського поета А. Смотрича, в еміграції вони залишилися проукраїнськими та з вірою в Україну.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, українська споживча кооперація, кооперативна інтелігенція, радянська Україна, Кам'янець-Подільський кооперативний технікум, «петлюрівці».

Постановка проблеми. У 1921 р. після остаточної окупації території Української Народної Республіки (далі – УНР) російськими більшовиками системну роботу національних кооперативних інституцій було зруйновано, а європейську ідею кооперування, спілчанства спотворено.

В УНР фіндувався український національний кооперативний рух, національна система кооперативних організацій (з'їзди, зібрання, Дніпровський союз споживчих товариств («Дніпросоюз»); Перший Всеукраїнський Сільсько-Господарський Союз – «Централ» та ін. Самоуправна Україна, місцеве самоврядування, приватнотрудове господарство, культурне господарство, сільська громада, сход, віче-сход, споживча кооперація ці слова ставали обіговими для українців. Формувався суспільний прошарок – українська інтелігенція (еліта), зокрема й кооперативна інтелігенція. Не тих, котрі були «вищими за походженням», а тих, котрі плекали ідеї еволюції, прогресу, Соборної України, зокрема П. Андрієвський, В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Є. Конова-

лець, А. Макаренко, Д. Маркович, Б. Мартос, К. Мацієвич, М. Міхновський, С. Петлюра, М. Туган-Барановський, М. Шаповал, Ф. Швець та ін. На Поділлі витокові ідеї української кооперації поширювали Й. Волошиновський, В. Доманицький, Й. Юркевич та ін.¹ Після окупації УНР більшовиками зазнали руйнації, деформації більшість структур національної системи кооперативних організацій. На окремий аналіз заслуговують технікуми Хмельниччини з підготовки вузьких фахівців вищої кваліфікації з окремих галузей господарства, адже викладали в них переважно україномовні викладачі, котрі працювали на різних посадах в УНР та були носіями ідей самоврядної Соборної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, співзвучні з нашою темою, висвітлено у вітчизняній та закордонній новітній історіографії. Серед фундаторів дослідження теми українського кооперативного руху у період 1917–1920 рр. був І. Фареній². Стан розвитку споживчої кооперації в загальній системі української кооперації, кооперативної освіти висвітлено у монографії

1 Маркова С., Михайлова С. Експозиція музею «Історії споживчої кооперації Хмельниччини» ХКТЕІ – у контексті декомунізації (Частина І. 1917–1923 рр.). *Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Дискурс кооперативної освіти і практики у рефлексіях XXI ст.»* (м. Хмельницький, 18 листопада 2022 р.) / [редкол.: Ю. В. Телячий (гол.), С. В. Маркова, В. В. Дяк та ін.]. Хмельницький: ХКТЕІ, науковий відділ, 2022. С. 46.

2 Фареній І. Український кооперативний рух у період 1917–1920 років (історичний аспект): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 1999. 184 с.; Фареній І. А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття: автореф.

М. Алімана, Л. Войнаш, С. Гелея, О. Нестулі, В. Рекрута та ін.³. У монографії «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929 – 1933 рр.) є узагальнена інформація про кооперування українців у 1920-х роках⁴. С. Корновенко та В. Тельвак проаналізували окремі аспекти аграристських практик вирішення аграрного питання у період Української революції (1917 – 1921 рр.)⁵. Системний аналіз діяльності будівничих кооперативного руху М. Туган-Барановського, Б. Мартоса та ін. зробили у спільній монографії С. Бабенко та С. Гелей⁶. Про роль еліти Поділля у запровадженні кооперативних установ у Подільській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття писав О. Починок⁷. Водночас маловивченим залишається питання фіндування перших совєцьких кооперативних закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. 15 червня 1922 р. у м. Кам'янець-Подільськ (нині Кам'янець-Подільський) почав функціонувати Кооперативний технікум (відповідно до розпорядження Кам'янець-Подільської повітпрофосвіти № 398 від 12 червня 1922 р. про створення згаданого технікуму; адреса: «м. Кам'янець на Поділлі, Соборна площа»)⁸. Ініціатива створення Кооперативного технікуму (сільськогосподарської кооперації) належала «Укрголовпрофосвіті» (головне управління професійної освіти). Навчальний заклад створено для потреб цукрової, текстильної, шкіряної, сільськогосподарської галузей. 28 червня 1922 р. перший завідувач технікуму Іван Флоринський доповів завідувачому профосвіти, що «організаційна праця по утворенню кооперативного технікуму закінчена». Технікум мав власну печатку, але власного приміщення не було. Спочатку заняття проводилися в приміщенні колишньої гімназії імені Ст. Руданського (там само

функціонувала і перша трудова школа). Навчання тривали після лекцій трудової школи.

Викладацький склад технікуму коливався у межах 14 осіб, студентський контингент – 190 (найбільше курсантів – віком 17 – 19 років). Важливо зауважити, що всі лектори викладали українською мовою, а також, що серед студентів та викладачів не було комуністів⁹.

Статут Кооперативного технікуму передбачав підготовку «фахових робітників для кооперації в різних галузях; три відділи (сільськогосподарський, промисловий, споживчий); трирічний курс навчання». Основні рішення приймалися колегіально, зокрема Комісією лекторів технікуму, що встановлювала план обов'язкових робіт для курсантів, «допомогові курси в опануванні знань» тощо. Варто звернути увагу, що за УНРівською інерцією в Статуті було передбачено «безмитне виписування з-за кордону підручників, книжок, журналів, різного наукового приладдя», а також «перерву на Різдва і двотижневу перерву на Великодні свята»¹⁰. Отже, у 1922 р. радянська влада ще досить слабо контролювала освіту на Поділлі.

У звіті Подгубчека (Подільської губернської ЧК) 1921 р. зазначалося, що «...губернія населена найбільш шовіністичною в усій Україні петлюрівською інтелегенцією, яка мала вплив на селян» («петлюрівцями» переважно маркували українців, котрі виступали за відновлення Української Народної Республіки)¹¹. Українські повстанські загони чекісти зазвичай характеризували як «петлюрівські» або «махновські». У цьому негативному конотативному визначенні відбулася подальша підміна понять «петлюрівці», «петлюрівець», «петлюрівка» комуністичним тоталітарним режимом¹².

«Уповноважені» («більшовицькі комісари») відразу намагалися контролювати укра-

дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2009. 38 с.

3 Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення: монографія / за заг. ред. С. Гелея. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. 976 с.

4 Калінкіна С., Корновенко С., Маркова С., Романець Н. «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929–1933 рр.): монографія. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2017. 300 с.

5 Корновенко С., Тельвак В. Аграристські практики вирішення аграрного питання у період Української революції (1917–1921 рр.). *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 64–70.

6 Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті / С. Бабенко, С. Гелей. К.: редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 2003. 160 с.

7 Починок О. Роль еліти Поділля у запровадженні кооперативних установ у Подільській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 43–47.

8 ДАХМО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 9; ЦДАВО України, ф. Р-694, оп.1, арк.1.

9 ДАХМО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 3-9.

10 ДАХМО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 77.

11 ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 5; 43.

12 Маркова С., Лапчинська Н. Радянські дисонанси конотацій і денотатів початку 1920-х років в Україні: суспільно-історичний дискурс за матеріалами V конференції Комуністичної партії (більшовиків) України. Частина I. *Український селянин*. 2021. Вип. 26. С. 55–59.

їнську, зокрема і кооперативну інтелігенцію, освіту і освітян та «викорінювати носіїв петлюрівщини». У 1920 р. українських учителів звинуватили у тому, що «з початку революції вони захопилися шовіністичною працею», «у злочинній підтримці петлюрівщини» тощо.

Роботу Кам'янецького кооперативного технікуму розпочали високоосвічені викладачі: майже всі лектори, завідувач технікуму мали університетську освіту та не були комуністами. Зокрема, *Флоринський Іван Семенович (Флорук-Флоринський)* народився 1890 р., у 1916 р. закінчив правничий факультет Київського університету, ідентифікував себе як українець, розмовляв українською мовою, служив у державних установах (завідував фінвідділом, юрвідділом та ін.), був професійним лектором соціально-економічних дисциплін та адміністративного права. І. Флоринський 12 березня 1921 р. був заарештований чекістами (причину арешту з'ясувати не вдалося), але на наступний день був звільнений¹³. На запитання радянської анкети 1922 р., чи «служив він [Флоринський] при Польсько-Петлюрівській владі», завідувач технікуму відповів позитивно та зазначив роботу на керівній посаді у Фінансовій палаті (за часів УНР, Української Держави вони активно функціонували)¹⁴. Таких, як Іван Флоринський, радянські органи маркували «петлюрівцями» і не пробачали проукраїнських позицій. І. Флоринський опікувався технікумом та вважав його важливим освітнім закладом Поділля.

28 квітня 1922 р. у родині Флоринських народився Олександр Іванович Флорук-Флоринський, знаний український літератор Олександр Смотрич («Флоринський-Флорук» дано священиком замість вживаного «Іван второй», в родині батька було два Івана). В. Мацько згадував, що «згортання українізації, страшні події насильницької комунізації України, більшовицький терор проти передової української інтелігенції настільки врзалися в пам'ять письменника, що стали центральною темою його подальшої художньої творчості»¹⁵.

Вартими подальших досліджень є біографії інших лекторів технікуму. Лектор Кооперативного технікуму *Гоженко Микола*

Григорович був міщанином, котрий народився на Київщині у Канівському повіті у 1888 р. і навчався у Києво-Софійській духовній школі, розмовляв українською мовою. У 1903 р. вступив до Київської духовної семінарії (не закінчив). У 1905 – 1918 рр. навчався у Київському юридичному інституті. У 1920 р. перевівся до Кам'янець-Подільського університету. У 1910 – 1920 рр. служив у Державному банку (помічником бухгалтера, старшим бухгалтером). Упродовж 1920 – 1922 р. працював бухгалтером Кам'янець-Подільського повітвиконкому. З березня 1922 р. служив головним бухгалтером Кам'янець-Подільського «Господарсоюзу». Викладав загальне і спеціальне рахівництво. На запитання радянської анкети, чи «служив при Польсько-Петлюрівській владі» відповів схвально – «бухгалтером Державного банку»¹⁶. Отже, для комуністичного режиму він також був «петлюрівцем».

Юркевич Петро Тодосович народився 1882 р. на Кам'яничині. Навчався в духовній семінарії, Дерптському університеті (нині Тартуський університет, Естонія) на фізико-математичному факультеті природознавчого відділення. У 1913 р. працював учителем у чоловічій гімназії в Польщі. У 1919 р. перейшов на службу до Сватівської комерційної школи (Харківська губернія), викладав природознавство, географію, біологію, зоологію, товарознавство. Розмовляв і викладав українською. Після переїзду до Кам'янця-Подільського працював лектором у Кооперативному технікумі¹⁷.

Борицький Леонід Юхимович народився 1896 р. у Могилівському повіті на Поділлі. У 1914 р. вступив до Новоросійського університету. Після завершення навчання був професорським стипендіатом на кафедрі кримінального права. У 1919 р. викладав у чоловічій гімназії в Одесі, був секретарем прокурора Одеського окружного суду. Після переїзду до Кам'янця-Подільського працював лектором на І Соцкурсах та у Кооперативному технікумі¹⁸.

Гулевич Анастасій Юхимович викладав історію суспільного руху і соціальної думки, економічну географію. Спочатку працював лектором соціально-економічного техніку-

13 ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 15.

14 ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 45.

15 Невідомий Олександр Смотрич (Флоринський): листування з Віталієм Мацьком (28 квітня-90 років з Дня народження письменника. *Слово і час*. 2012. № 5. С. 94–107.

16 ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 32.

17 ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 33.

18 ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 34.

му та першої трудшколи, надалі працював у Кооперативному технікумі. Освіту здобував у Петроградському історико-філологічному інституті. На запитання радянської анкети, чи «служив він при Польсько-Петлюрівській владі» відповів схвально – «був весь час учителем»¹⁹.

У листопаді 1922 р. було написано доповідний лист до профосвіти від директора технікуму І. Флоринського щодо «небажання окремих студентів III курсу виконувати навчальні програми, про відсутність дисципліни та нездатність до системної праці». Адміністрацією технікуму та представником курсу т. Гольденштейном (член комітету) було вжито заходів – «зачинено III курс», а лекції на I та II припинено до особливого розпорядження. Невдовзі було відраховано 56 студентів, а також запроваджено посаду «політрука відділу» (політкомісара). Ним став член КП(б)У В. Ямпільський, який окрім репресивних функцій, викладав історію суспільного руху та соціальної думки. Наприкінці 1922 р. контроль радянських органів за освітніми закладами стає повсюдним.

1 грудня 1922 р. Іван Флоринський підписувався як «декан кооперативного відділу Сільськогосподарського технікуму» (Кам'янецький сільськогосподарський технікум ім. Карла Лібкнехта, в складі якого діяли агрономічний, сільськогосподарський та кооперативний відділи)²⁰. У ньому за соціальним походженням переважно навчалися діти членів профспілок; діти ремісників і приватних службовців та робітників; діти торговців та арендаторів; селянських дітей майже не було²¹.

Станом на 1 травня 1923 р. завідувачем кооперативного відділу ще був І. Флоринський, проте невдовзі Кооперативний технікум зазнав реорганізації. Його було виокремлено як самостійний заклад вищої освіти, що розташовувався за адресою: Кам'янець на Поділлі, площа К. Маркса, 2. У липні І. Флоринський пише лист про невиплату коштів «лекторському персоналу», а у відповідь отримує – «немає політрука»²². У листопаді 1923 р. «політуповноваженим» у технікумі призначили Труся, в. о. керуючого – Юценка. Викладання відбувалося російською та українською мовами²³. Студенти почали вивчати

історію революційного руху і соціальної думки, писати дипломні твори про кооперацію в Україні та Росії в умовах нової економічної політики, їх готували як фахівців із колективізації. Більшовики для пришвидшення своєї легітимації відразу виокремили робітничо-селянську молодь, як «грунт для побудови майбутнього» та основний ресурс індустріалізації й колективізації із чітко закріпленими статусами в системі ієрархії влади і відповідними соціально-рольовими образами, закріпленими в громадській свідомості.

4 серпня 1923 р. І. Флоринський написав заяву і попросив вважати його «звільненим від обов'язків керуючого технікуму», а всі справи передати заступнику В. Кривіцькому. Тогочас, лектора Тодоса Дорошевича Недужого звинуватили у викладанні в «контрреволюційному напрямку»²⁴ (Т. Недужий був викладачем історії кооперації, теорії кооперації і статистики). І. Флоринський обіймав посаду до 12 серпня 1923 р., на вимогу Гоца (політком вищих шкіл) та Кобзаря (зав. окрпрофосвітою) він мав «негайно здати всі справи». У поясненнях І. Флоринський писав про «неможливі умови праці Технікуму», зокрема через надмірну заполітизованість, проте, що за підтримки Кобзаря студентка Войткова вимагала від нього негайної видачі свідоцтва про навчання; нетактовну і незаконну поведінку Кобзаря, про втручання у внутрішнє життя технікуму.

У 1924 р. родина Флоринських переїхала до столиці радянської України – Харкова, де перебувала до 1936 р. У Харкові Флоринські продовжили спілкування з українсько налаштованою інтелігенцією та невдовзі виїхали за кордон.

Висновки. На Поділлі навіть після остаточної легітимації «советів» ще інерційно інколи відтворювалися демократичні практики Української Народної Республіки в освіті та культурі. Фундування Кам'янець-Подільського кооперативного технікуму в 1922 р. і викладацька діяльність професійних педагогів, біографії яких були типовими для тогочасної інтелігенції Поділля дозволяють говорити про кооперативну інтелігенцію та її локалізацію в місті Кам'янець-Подільський. Статутом Кооперативного технікуму було передбачено «виписування» книг, підручни-

19 ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 46.

20 ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 11-13.

21 ДАХмО. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 290. Арк. 20

22 ДАХмО. Ф. 166. Оп. 3 Спр. 289. Арк. 6.

23 ДАХмО. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 289. Арк. 68.

24 ДАХмО. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 289. Арк. 68. Арк. 50.

ків, журналів за кордоном, отожд викладачі прагнули знати та впроваджувати європейські надбання у сфері освіти та кооперації. В 1922 р. більшовицька антирелігійна кампанія не вплинула на «перерви на Різдво та Великдень» в навчальному році. Викладацький склад, зокрема Іван Флоринський, Микола Гоженко, Петро Юркевич, Леонід Борицький, Анастасій Гулевич були проукраїнськи-

ми і не були членами комуністичної партії. Перший директор Кооперативного технікуму Іван Флоринський вважав, що діяльність Кооперативного технікуму є важливою для Поділля та кооперативного руху. Підтверджено, що Іван Флоринський був батьком знаного подільського поета А. Смотрича, в еміграції вони залишилися проукраїнськими та з вірою в Україну.

References:

1. Babenko S., Geley S. (2003). Ukrainska kooperatyvna ideia v zahal'noievropeyskomu konteksti. [Ukrainian cooperative idea in the general European context]. Editorial office of the newspaper "News of the Central Union of Consumer Societies of Ukraine", 160. [In Ukrainian].
2. Farenii I. (1999). Ukrayins'kyi kooperatyvnyi rukh u period 1917–1920 rokiv. [Ukrainian cooperative movement in the period 1917–1920] (historical aspect). *Candidate's thesis*. Cherkasy.
3. Farenii I. (2009). Kooperatyvnyi rukh u Naddnyprianskii Ukraini v druhii polovyni KhIKh – na pochatku KhKh stolittia [Cooperative movement in Dnieper Ukraine in the second half of the 19th - at the beginning of the 20th century]. *Abstract of candidate's thesis*. [In Ukrainian].
4. Kalinkina S., Kornovenko S., Markova S. & Romanets N. (2017). «Velykyi perelom» na seli. Final selyans'koyi revolyutsiyi (1929–1933 rr.). [“Great break” in the countryside. The final of the peasant revolution (1929–1933)]. Cherkasy: Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. [In Ukrainian].
5. Kornovenko S. & Telvak V. (2021). Ahrarysts'ki praktyky vyrishennia ahrarnoho pytannia u period Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.). [Agrarian practices of solving the agrarian issue during the Ukrainian revolution (1917–1921)]. *Ukrainskyi selianyn [Ukrainian peasant]*, 25, 64–70. [In Ukrainian].
6. Markova S. & Mykhaylova S. (2022). Ekspozytsiia muzeiu «Istorii spozhyvchoi kooperatsii Khmel'nychchyny» KHKTEI – u konteksti dekomunizatsii. [Exposition of the museum. History of consumer cooperation of Khmelnytskyi of the Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute - in the context of decommunization] (Part I. 1917–1923). *Materialy 1-yi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Dyskurs kooperatyvnoi osvity ta praktyky v refleksiiakh 21 stolittia. [Materials of the 1st All-Ukrainian scientific and practical conference. Discourse of cooperative education and practice in reflections of the 21st century]. (Khmelnyskyi, November 18, 2022). Khmelnytskyi: KhCTEI, scientific department, 46. [In Ukrainian].*
7. Markova S., Lapchynska N. (2021). Radians'ki dysonansy konotatsiy i denotativ pochatku 1920-kh rokiv v Ukraini: suspil'no-istorychnyi dyskurs za materialamy V konferentsii Komunistychnoi partii (bil'shovykiv) Ukrainy. [Soviet dissonances of connotations and denotations of the early 1920s in Ukraine]. Socio-historical discourse based on the materials of the 5th conference of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine. Part I. *Ukrainskyi selianyn [Ukrainian peasant]*, 26, 55–59. [In Ukrainian].
8. Pochynok O. (2021). Rol' elity Podillia u zaprovadzhenni kooperatyvnykh ustanov u Podil's'kiy hubernii naprykintsi 19 – na pochatku 20 stolittia. [The role of the Podillia elite in the introduction of cooperative institutions in the Podillia province at the end of the 19th and the beginning of the 20th century]. *Ukrainskyi selianyn [Ukrainian peasant]*, 25, 43–47. [In Ukrainian].
9. Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine. Fund 16, Invenory 514, 5; 43. [In Ukrainian].
10. Smotrych (Florynskyi) O. (2012). Lystuvannia z Vitaliiem Mats'kom (28 kvitnia-90 rokiv z Dnia narodzhennia pys'mennyka. [Correspondence with Vitaly Matsko (April 28-90 years since the writer's birthday)]. *Slovo i chas. [Word and Time]*, 5, 94–107. [In Ukrainian].
11. Spozhyvcha kooperatsiya Ukrainy. Vid zarodzhennia do s'ohodennia (2013). [Consumer cooperation of Ukraine. From the beginning to the present]: a monograph. Lviv: Publishing House of the Lviv Commercial Academy. [In Ukrainian].
12. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund 166, Invenory 3, File 289, 68; 50. [In Ukrainian].

13. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund 166, Invenory 3, File 289, 6. [In Ukrainian].
14. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund 166, Invenory 3, File 289, 68. [In Ukrainian].
15. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund 166, Invenory 3, File 290, 20. [In Ukrainian].
16. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 3-9. [In Ukrainian].
17. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 219, 46. [In Ukrainian].
18. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 9. Central State Archive of Higher Bodies of Ukraine, Fund Soviet-694, Invenory 1, 1. [In Ukrainian].
19. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 15. [In Ukrainian].
20. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 45. [In Ukrainian].
21. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 77. [In Ukrainian].
22. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 32. [In Ukrainian].
23. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 33. [In Ukrainian].
24. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 34. [In Ukrainian].
25. State Archive of the Khmelnytskyi Region, Fund Soviet 6, Invenory 1, File 223, 11-13. [In Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 29.04.2023

Схвалено до друку / Accepted: 03.06.2023